

Legal nature of the agreement on international jurisdiction

Jaxongir ALLAYOROV¹

University of World Economy and Diplomacy

ARTICLE INFO

Article history:

Received January 2021

Received in revised form

15 January 2021

Accepted 20 January 2021

Available online

10 February 2021

Keywords:

International jurisdiction

Substantive law

Procedural law

Prorogation agreement

Derogation agreement.

ABSTRACT

The article analyzes the legal nature of the agreement on international jurisdiction. The agreement on international jurisdiction has been studied from the point of view of substantive, procedural and mixed theories. Theoretical conclusions were drawn.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Халқаро судловлилиқ тұғрисидаги келишувнинг юридик табиаты

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада халқаро судловлилиқ тұғрисидаги келишувнинг юридик табиати таҳлили қилинганды. Халқаро судловлилиқ тұғрисидаги келишув моддий, процесуал ва аралаш назариялар үрганиб чиқылған. Назарий хуосаларға келинганды.

Правовая природа соглашений о международной подсудности

АННОТАЦИЯ

В статье анализируется правовая природа соглашения о международной подсудности. Соглашение о международной подсудности изучено с точки зрения материальной,

Ключевые слова:

Международная подсудность

Материальное право

Процессуальное право

¹Independent applicant, Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Uzbekistan, University of World Economy and Diplomacy, Tashkent, Uzbekistan

E-mail: xattot@gmail.com

Пророгационное соглашение
Дерогационное соглашение

процессуальной и смешанной теорий. Были сделаны теоретические выводы.

Халқаро судловлилил бўйича келишув тўғрисидаги таърифларнинг таҳлили шуни кўрсатадики, бундай келишув ўзининг юридик табиатига кўра моддий ва процессуал ҳуқуқ билан узвий боғлиқликка эга. Бир тарафдан халқаро судловлилил тўғрисидаги битим трансчегаравий низони қўриб чиқиш ваколатига эга бўлган давлат судини аниқлаши сабабли процессуал оқибат келтириб чиқаради. Бошқа тарафдан, халқаро судловлилил тўғрисидаги битим низони қўришга ваколатли судни белгилаш тўғрисидаги тарафларнинг эркини ифодаловчи хусусий-ҳуқуқий шартнома ҳисобланади. Бундай ёднашув Европаadolat суди томонидан ҳам қўйидагича мазмунда таъкидлаб ўтилган: “низони қўриб чиқиш ҳуқуқини қайсиdir давлат судининг ваколатига берилиши тўғрисидаги келишувда тарафларнинг розилиги келишувнинг бош элементи ҳисобланиб, халқаро судловлилил тўғрисидаги келишувнинг ҳақиқийлигини аниқлашнинг асосий мезони ҳисобланади [1].

Халқаро судловлилил тўғрисидаги келишувнинг юридик табиатини аниқлаш нафақат назарий, балки амалий аҳамиятга ҳам эга бўлиб, унинг юридик табиати тўғрисида уч ҳил назария илгари сурилади:

- 1) моддий ҳуқуқий;
- 2) процессуал;
- 3) аралаш (*sui generis*).

Келишувнинг ҳуқуқий табиатини моддий-ҳуқуқий шартнома сифатида малакалаш халқаро хусусий ҳуқуқда шартномаларга қўлланиладиган тартибга солиши методларидан фойдаланиш имкониятини беради, яъни халқаро судловлилил тўғрисидаги келишувга нисбатан асосан қўлланиладиган ҳуқуқни тарафларнинг эркига асосан танлаш (*lex voluntatis*), асосий шартномага қўлланиладиган хорижий давлат ҳуқуқни (*lex causae*) халқаро судловлилил тўғрисидаги келишувга ҳам қўллаш.

Келишув процессуал институт сифатида малакаланганда *lex voluntatis* ва *lex causae* нинг қўлланилишини истисно этади. Чунки, трансчегаравий процессуал низолар суд жойлашган давлат ҳуқуқи билан тартибга солинади (*lex fori*).

Бундан ташқари, халқаро судловлилил тўғрисидаги келишувнинг моддий ёки процессуал ҳуқуққа тегишлилигини аниқлаш орқали ушбу келишувга шартномалар ҳуқуқининг умумий қоидалари қўлланилиш-қўлланилмаслик масаласи ҳал қилинади. Агар келишув моддий ҳуқуқий шартнома сифатида малакаланса, унга битимнинг шакли, шартнома тузишда тарафларнинг эрки, шартномани бажармасликдан келиб чиқадиган мажбуриятлар, шартномани шарҳлаш каби фуқаролик ҳуқуқий институтларининг нормалари қўлланилади. Келишувни процессуал малакалаш бундай имкониятни бермайди. Халқаро судловлилил тўғрисидаги келишувга қўлланиладиган давлат ҳуқуқини аниқлаб олгандан кейин ҳам шу давлат ҳуқуқи доирасида моддий ёки процессуал ҳуқуқ нормаларини қўллаш муаммоси сақланиб қолади. Ушбу муаммоларни чукурроқ таҳлил қилиш учун моддий-ҳуқуқий, процессуал ва аралаш назарияларни навбат билан ўрганиб чиқамиз.

Моддий-ҳуқуқий назарията кўра, халқаро судловлилил тўғрисидаги келишув ҳуқуқларни ҳимоя қилишга қаратилган битим ҳисобланади. М. Рожкованинг фикрига кўра, ҳуқуқларни ҳимоя қилишга қаратилган битимлар ўзининг ҳуқуқий оқибатига кўра

бузилган фуқаролик хуқуқларини ҳимоя қилиш ва бузилган хуқуққа нисбатан оқибат келтириб чиқаришга йўналади. Бундай битим хуқуқий муносабат томонларининг хуқуқлари ёки қонуний манфаатлари бузилганда ҳаракатга келади. Бузилган хуқуқларни ҳимоя қилишга қулай шароит яратиш, бузилган хуқуқларни тиклашга қаратилган чораларни кўриш мақсадида бундай турдаги битимлар тузилади. Бу турдаги битим фуқаролик хуқуқидаги шартноманинг битимдан аниқ фарқини кўрсатади. М. Рожкова хуқуқни ҳимоя қилишга қаратилган битимни фуқаролик хуқуқидаги юридик факт сифатида баҳолайди. Халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув хуқуқни ҳимоя қилишнинг юрисдикцион шаклини белгиловчи шартнома-битим ҳисобланниб, бундай шакл хуқуқни ҳимоя қилишнинг ноюрисдикцион шаклидан фарқли равища, ваколатли орган томонидан, қонунчиликда белгиланган қатъий нормаларга асосан амалга оширилади ва низолашаётган тарафлар учун мажбурий қарор чиқарилишини англатади [2]. Хуқуқлар ҳимоясининг юрисдикцион шакли моддий хуқуқий таркибга эгалигига қарамасдан бундай турдаги битимлар давлат судларининг компетенцияси билан боғлиқ масалага таъсир қилиши сабабли халқаро судловлилик тўғрисидаги битимларни тузишда маълум чекловлар мавжудлигини назардан четда қолдириб бўлмайди [3].

Хорижий доктриналарда ҳам халқаро судловлиликни белгилаш тўғрисидаги келишувларни моддий-хуқуқий малакаланишини кўриш мумкин. Готтвалдинг фикрича, халқаро судловлиликни белгилаш тўғрисидаги келишув арбитраж келишуви сингари уларда процессуал оқибат мавжудлигига қарамасдан фуқаролик-хуқуқий битимнинг қисми ҳисобланади ва асосий шартномада қўлланиладиган хуқуққа бўйсинади. Пророгацион ва арбитраж келишувларни тартибга соловчи нормалар процессуал қонунчиликда мавжудлиги бундай келишувларнинг табиати процессуал эканлигини англатмайди [4]. Француз доктринаси ҳамда суд амалиёти ҳам пророгацион келишув процессуал масалаларга тегиб ўтса-да, моддий шартнома хуқуқига бўйсунишини таъкидлайди [5].

Моддий-хуқуқий назария фойдасига қуйида бир қатор аргументларни келтириб ўтамиз.

Биринчидан, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишувни тузувчи субъектлар бир-бирига нисбатан тенг мавқеъда бўлади. Тарафларнинг тенглиги, улар ўртасидаги муносабатда ҳакимият ва бўйсинув бўлмаслиги келишувнинг шартнома категориясига киришидаги ҳал қилувчи мезон ҳисобланади [6].

Иккинчидан, келишув тузилишида суд иштирок этмайди, келишувни тасдиқлашга қаратилган ҳаракатларни амалга оширмайди. Келишув тарафларни иҳтиёри асосида автоном тарзда тузилади [7].

Учиничидан, халқаро судловлилик тўғрисаги келишув тарафлар ўртасида низо келиб чиқишидан олдин тузилиши мумкин, яъни тарафлар ўртасида процессуал хуқуқий муносабатлар пайдо бўлишидан олдин вужудга келади. Халқаро судловлилик тўғрисида келишув тузилаётган вақтда тарафлар даъвогар ёки жавобгар ҳисобланмайди ва процессуал хуқуқларга эга бўлмайди.

Тўртинчидан, С. Курочкиннинг фикрига кўра, агар халқаро судловлилик тўғрисидаги келишувнинг табиатини процессуал сифатида малакалаш, шартноманинг бошқа шартларини, масалан, шартномани бажариш жойи тўғрисидаги келишувни ҳам процессуал табиатга эга деган холосага олиб келади [8].

Бешинчидан, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув тарафларнинг умумий ҳалқаро судловлиликни ўзgartиришга қаратилган эркига асосланади. Эркнинг

ҳақиқийлигини (алдаш, қўрқитиш ва бошқа сабабларнинг бор-йўқлиги) текшириш ва уни шарҳлаш моддий ҳуқуқ нормалари асосида амалга оширилади, чунки процессуал қонунчиликда бундай нормалар мавжуд эмас.

Олтинчидан, ҳуқуқларни ҳимоя қилиш шакли бўйича битимга баҳо бераётган вақтда суд тарафларнинг процессуал ҳуқуқ лаёқатига эмас, балки уларнинг моддий-ҳукуқий ҳуқуқ лаёқатига асосланади. Шунинг учун, тарафларнинг муомала ва ҳукуқий лаёқати, келишув тузган шахсларнинг ваколати, келишувнинг ҳақиқийлиги моддий-ҳукуқий малакаланиши лозим.

Еттинчидан, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув асосий шартнома билан узвий боғлиқ. Чунки, халқаро судловлилик тўғрисидаги шартнома асосий шартномадан келиб чиқадиган низони кўриб чиқишига қаратилган бўлади. Шундай экан, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув статути асосий шартнома статути билан мос келиши керак.

Халқаро судловлилик тўғрисидаги келишувнинг табиати моддий ҳуқуқقا тегишлилиги тўғрисидаги ёндашув бундай келишувда халқаро ҳусусий ҳуқуқ соҳасидаги шартномаларда қўлланиладиган усулларни қўллаш имконини беради.

Бошқа томондан, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув процессуал табиатга эга эканлиги, келишув тарафлари учун фақат процессуал ҳуқуқ ва мажбуриятлар келтириб чиқариши ва тарафларнинг процессуал ҳаракатлари натижаси сифатидаги ёндашув ҳам мавжуд бўлиб, процессуал ёндашув тарафдорлари ҳам бир қатор аргументларни келтирадилар. Биз куйида уларни ҳам кўриб чиқамиз.

Биринчидан, тарафларнинг келишув тузиши даъво қилишга бўлган ҳуқуқни амалга оширишга имкон беради. Даъво қилишга бўлган ҳуқуқ процессуал ҳуқуқда процессуал ҳуқуқнинг бир тури сифатида кўрилади.

Иккинчидан, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишувнинг мазмуни трансчегаравий низоларни кўриб чиқиши учун ваколатли давлат судини танлашни англатади. Яъни келишув предмети процессуал ҳуқуқ соҳасида ётади.

Учинчидан, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув процессуал оқибат келтириб чиқаради. Ушбу келишув иштирокчиларининг вужудга келган ҳукуқий муносабатларида моддий ёки номоддий обьектларга нисбатан ҳуқуқ ва мажбуриятларни белгиламайди. Германия Фуқаролик процессуал кодексига берилган шарҳга кўра, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув моддий ҳукуқий оқибат келтириб чиқаришга қаратилмаган ва суд процесси билан боғлиқ [9].

Тўртингчидан, шартнома эркинлиги салмоқли бўлган классик шартномадан фарқли равишда халқаро судловлилик тўғрисидаги келишувда тарафлар эрки катта миқдордаги императив кўрсатмалар сабаб чекланган. Кўпгина ҳуқуқ тизимларида бу келишувнинг мақбуллиги сезиларли даражада чекланган. Мақбуллик деганда, пророгацион ёки дерогоцион битимларни туза олишлик ёхуд туза олмаслик масаласигина эмас, тарафлар эрки доираси ҳам назарда тутилади. Бундай чекловлар халқаро судловлиликни тарафларнинг эркига кўра ўзгартириши мумкин бўлган ишлар доираси (келишув предметининг мақбуллиги), компетент форумни белгилаши, келишув тадбиқ қилинадиган муносабатлар, келишув тузиш вақти, келишув тузишга ваколатли шахслар, келишувда қўлланиладиган ҳуқуқча нисбатан ўрнатилиши мумкин.

Бешинчидан, айнан процессуал қонунчилик келишувдаги мақбуллик чегарасини, шаклига нисбатан талабларни ва келишув тузилишининг оқибатларини белгилаб беради.

Олтинчидан, халқаро судловлилик тұғрисидаги келишув процесснинг мажбурий субъекти бўлган судга нисбатан процессуал муносабат вужудга келтиради. Айнан суд келишувнинг ҳақиқийлиги ва ижро этилиши мумкинлигини аниқлайди, шу асосда низони мазмунан кўриб чиқиш учун компетенциянинг мавжуд ёки мавжуд эмаслигини белгилайди. Бундан ташқари, чет әл судининг қарорини тан олиш ва ижро этиш босқичида суд келишувнинг ҳақиқийлигига баҳо беради [10]. Шундай қилиб, келишувнинг юрисдикцион эффектга эга эканлиги суд томонидан аниқланади.

Халқаро судловлилик тұғрисидаги келишувни фақатгина процессуал “призма” орқали кўришнинг бир нечта камчилиги мавжуд.

Биринчидан, процессуал назария халқаро судловлилик тұғрисидаги келишувни моддий-хуқуқий тартибга солишда чеклаб қўйади. Бундай ёндашув келишув тарафларнинг эркига зид равищда тузилганлик асоси билан низолашишга имкон бермайди.

Иккинчидан, халқаро судловлилик тұғрисидаги келишув процессуал ҳуқуқ соҳасига тегишли бўлса, келишувнинг ҳақиқийлиги, мақбуллиги ва келишув тузилишининг оқибатлари фақатгина низони кўриб чиқаётган суд қўллайдиган ҳуқуқ билан ҳал қилинади.

Lex fori нинг қўлланилиши кутилмаган натижалар олиб келиши мумкин. Масалан, тарафлар келишув бўйича танлаган суд ҳуқуқи бўйича халқаро судловлилик тұғрисидаги келишув ҳақиқий ҳисобланса-да, келишув бўйича компетенцияга эга бўлмаган суд ишни ўз юритувига олиши ва келишувни lex fori бўйича кўриб чиқиб, уни ҳақиқий эмас деб топиши мумкин. Агар қарор чет давлатда ижро этилиши керак бўлса, қарор ижроси таъминланадиган давлат суди билвосита судловлилик қоидаларини қўллаб, lex fori асосида келишувни ҳақиқий эмас деб топиши мумкин [11].

Халқаро судловлилик тұғрисидаги келишувни ҳам процессуал ҳам моддий хусусиятларга эга эканлигини эътироф этувчи учинчи назарияни кенгроқ кўриб чиқсак. И. Чупруновнинг фикрича, арбитраж ва пророгацион битимлар фақатгина процессуал оқибат келтириб чиқариши тұғрисидаги фикрлар ҳақиқатга тұғри келмайди. Юрисдикцион келишув моддий ҳуқуқий оқибатлар ҳам келтириб чиқади: келиб чиққан низони ҳал қилишда тарафларда мажбуриятлар келтириб чиқаради [12]. Бунга ўхшаш фикрни Р.Ходикин илгари суриб, пророгацион келишув моддий ва процессуал характердаги хусусиятларга эга бўлиб, аниқ бир соҳага кирмайди, балки ўзига хос (sui generis) ҳуқуқ институти таъкидлайди [13].

Т. Хартлининг фикрича, халқаро судловлилик тұғрисидаги келишув гибрит табиатта эга. Келишув ҳақиқий бўлиши учун битимга қўйиладиган талабларга жавоб бериши керак. Агар келишув шартнома сифатида ҳақиқий бўлмаса, процессуал оқибат келтириб чиқармайди [14].

Халқаро судловлилик тұғрисидаги келишув аралаш табиатта эгалиги немис докринаси ва суд амалиётида ҳам илгари сурилади. Германия Федерал суди қарорига кўра, халқаро судловлилик тұғрисидаги келишув процессуал ҳуқуқий муносабатлар тұғрисидаги моддий ҳуқуқий шартнома ҳисобланади [15]. Инглиз доктринасига кўра, халқаро судловлилик тұғрисидаги келишув моддий-ҳуқуқий ҳуқуқ ва мажбуриятларни вужудга келтиради. Шунинг билан биргаликда, келишув процессуал оқибатлар келтириб чиқаради [16].

Бизнинг фикримизча, халқаро судловлилик тұғрисидаги келишувнинг ҳуқуқий табиатида моддий ҳуқуқий элементлар устунлик қиласи. Келишув моддий ҳуқуқ

конструкциялари асосида қурилади, яъни тарафларнинг эрки, тенглиги ва бошқалар. Келишув нафақат процессуал, балки моддий-хуқуқий оқибатлар келтириб чиқаради, масалан, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув шартларини бузиш сабабли етказилган зарап ундирилиши. Бундан ташқари, келишувнинг моддий-хуқуқий табиатга ёғалиги келишув предмети, унинг ҳақиқийлиги, шакли ва келишувнинг матнини шарҳлашда коллизион тартибга солиш усулларидан фойдаланишга имкон беради. Шундай қилиб, халқаро судловлилик тўғрисидаги келишув моддий-хуқуқий табиатга эга бўлган битимдир.

Фойдаланилган адабиятлар рўйхати.

1. Hartley T. Choice-of-Court Agreements under the European and International Instruments. The revised Brussels I Regulation, the Lugano Convention, and the Hague Convention. New York : Oxford University Press, 2013. P 218.
2. Рожкова М. А. Теория процессуального договора в соотношении с концепцией сделок, направленных на защиту прав // Российский ежегодник гражданского и арбитражного процесса. 2008. № 6. С. 184–208.
3. Рожкова М. А. Юридические факты гражданского и процессуального права : соглашения о защите прав и процессуальные соглашения. М. : Статут, 2009. С. 372.
4. Gottwald P. Internationale Gerichtsstandsvereinbarungen: Verträge zwischen Prozeßrecht und materiellem Recht // Festschrift für Wolfram Henckel zum 70. Geburtstag am 21. April 1995 New York : Walter de Gruyter, 1995. S. 297.
5. Петрова А. В. Соглашение о международной подсудности: понятие и правовая природа (в юридической доктрине России и Франции) // Московский журнал международного права. 2014. № 2 (2). С. 174.
6. Брагинский М. И., Витрянский В. В. Договорное право : В 5 кн. Книга первая : Общие положения. 3-е изд., стер. М. : Статут, 2011. С. 372.
7. Курочкин С. А. О некоторых вопросах применения судами правил договорной подсудности // Российская юстиция. 2011. № 11. С. 27–30.
8. Курочкин С. А. Соглашения в цивилистическом процессе // Вестник гражданского процесса. 2012. № 3.. 52–72.
9. <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>
10. Костин А. А. Вопросы действительности соглашения о международной подсудности на этапе признания и приведения в исполнение иностранного судебного решения // Арбитражный и гражданский процесс. 2014. № 5. С. 49–53.
11. Елисеев Н. Г. Договорное регулирование гражданских и арбитражных процессуальных отношений : дис.... д-ра юрид. наук : 12.00.03, 12.00.15. М., 2016. С. 48–49.
12. Чупрунов И. С. Допустимость взыскания убытков из нарушения арбитражного или пророгационного соглашений. С. 99–100.
13. Ходыкин Р. М. Пророгационные условия внешнеэкономических сделок. С. 133–140.
14. Hartley T. Op. cit. P. 129–130.
15. https://www.jurion.de/Urteile/BGH/1960-02-29/VII-ZR-102_65; Bundesgerichtshof. Urt. v 17.05.1972, Az. VIII ZP 76/71.
16. Merrett L. Interpreting non-exclusive jurisdiction agreements // Journal of Private International Law. 2018. Vol. 14, Iss. 1. P 41-43.